

CÍRKEV A PRÁVO

Úvaha k vyhlášení nového zákoníku katolické církve

Roland-Bernhard Trauffer OP

Promulgací nového zákoníku dne 25. ledna 1983 navazuje katolická církev na nový nástup a podněty 2. vatikánského koncilu ve své právní oblasti. Nový zákoník vstoupil v platnost dnem 27. listopadu 1983, na první neděli adventní.

Znamení doby

Když Jan XXIII. dne 25. ledna 1959 ohlásil synod svého římského biskupství, ekumenický koncil a revizi Kodexu kanonického práva (Codex Iuris Canonici - CIC), nemohl se ještě odvolávat na formulaci koncilové konstituce "O církvi v dnešním světě": "Aby církev splnila tento úkol (sloužit člověku), musí neustále zkoumat znamení doby a vykládat je ve světle evangelia. Takto bude moci odpovídat, způsobem každé generaci přiměřeným, na ustavičné otázky, které si lidé kladou: jaký je smysl přítomného a budoucího života a jaký je jejich vzájemný vztah" (Gaudium et spes 4).

Koncil jako nejvýznamnější událost církve v tomto století přinesl hodně pohybu do společenství, které - zatíženo i obohaceno zkušeností devatenácti století - se pokouší čelit změněnému světu výzvou k víře v Ježíše Krista. Nový zákoník je částí tohoto pohybu a právem probouzí mnoho nových nadějí.

Problém práva

"Kanonické právo" a spolu s ním i právní chování církve, tj. její právní struktura a výkon práva, působilo na obecný právní vývoj a bylo jím i ovlivněno. Uskutečňování spravedlnosti mezi lidmi je také cílem církevního práva. Církevní právo je sice strukturováno podle jiných materiálních zásad, přesto však se dá srovnávat se světskými řády. Liší se však podstatně od náboženských řádů a zákonů, jako třeba od Talmudu a Koránu, které se držely stranou od měnícího vlivu jiných právních tradic. Ve své univerzalitě a v požadavku zcela dostát potřebám různých právních oblastí podléhá kanonické právo podobným nárokům a tlakům jako jiné "nadstátní" právo: mezinárodní právo.

Každé právo je formulací nějakého systému. Užívá určitou slovní zásobu a přesně vymezené oblasti, musí být v souladu se zásadami a pořádat pomocí pravidel různé roviny života. Připouští určité techniky, pokud jde o formulaci a o metody interpretace. Je také vázáno na určité pojetí, tj. pochopení sociálních daností a řádů, které koneckonců i určují formu aplikace a fungování práva.

Církevní právo se nedokázalo vždycky vyhnout osudným identifikacím, např. mezi náboženstvím a morálkou z jedné strany a civilním řádem a právem z druhé strany (například caesaropapismus). Kodifikace v 19. století vedly k nebezpečí záměny a ztotožnění práva a zákona. Tohoto nebezpečí nezůstalo ušetřeno ani církevní právo.

Úloha práva v církvi

Sebepojetí církve (pojem církve) určuje funkci a význam práva v církvi. Tak bylo např. v minulém století na základě jednostranného spiritualistického pojetí církve (R. Sohm) tvrzeno, že prý církevní právo stojí jako danost vnějšího řádu v rozporu k čistě duchovní podstatě církve. Ale církev existuje v obou dimenzích, viditelné a neviditelné, neboť je "komplexní skutečností": "Společnost vybavená hierarchickými orgány a tajemné Tělo Kristovo, viditelné shromáždění a duchovní společenství, pozemská církev a církev nadaná nebeskými dary se nesmějí považovat za dvě rozdílné veličiny, nýbrž tvoří jednu komplexní skutečnost, která vyrůstá zároveň z lidského a božského prvku", tak se praví v koncilní konstituci O církvi (Lumen gentium 8).

Zde je také dán základ legitimace práva v církvi. Toto právo vyrůstá obsahově z podstaty církve. Již na počátku církve se ukázala potřeba pravidel a řádů; dokládá to mj. apoštolský koncil v Jeruzalémě. Od té doby si církev po staletí dávala a formulovala právo, někdy pro všechny členy církve, jindy jen pro některé skupiny či kategorie nebo jen pro určité území. Toto právo se týkalo a týká všech rovin církevního života.

Protože právo muselo být stále znovu přizpůsobováno novým dobám a okolnostem, získávalo ráz jim odpovídající. Můžeme rozlišit tyto fáze: rané křesťanství, římské právní vědomí, germánské vlivy, systematizace v klasické a poklasické právní vědě (kanonistika ve středověku), tridentské období, novější právní vývoj od 1. vatikánského koncilu do první kodifikace (1917) a konečně doba nástupu nové cesty na 2. vatikánském koncilu a po něm.

První kodifikace (vyjádření formou uceleného zákoníku) církevního práva, kterou podnítil Pius X. r. 1904, byla motivována snahou usoustavit téměř nepřehledný, staletími narostlý počet dokumentů a výnosů (shrnutých do Corpus Iuris Canonici). V civilní oblasti bylo právo kodifikováno už v 19. století. Druhou kodifikací naproti tomu můžeme klidně označit jako snahu uvést do praxe požadavky koncilu. "Těžiště" katolické církve se po tomto koncilu přemístilo: Církev se nyní chápe jako "communio ecclesiarum" (společenství církví): "... v nich (v partikulárních církvích) a z nich pozůstává jedna a jediná katolická církev". Církev je "Boží lid", "Kristovo Tělo", "chrám Ducha svatého" a tudíž je to "komplexní skutečnost".

Na základě nauky koncilu se dají zastávat tyto teze:

1. Církev je zvláštní společenství (mysterium) a má proto specifické právo a zákon (sui generis).
2. Církev jako instituce potřebuje právní strukturu, aby mohla účinně a důsledně plnit příkaz svého zakladatele.
3. Církev jako Boží lid není myslitelná bez zákona a zákon proto platí pro všechny.
4. Jako Boží lid je církev putující lid a proto musí své právo a zákon tvořit otevřeně a pružně a také je chápat jako přechodné.
5. Úkol putujícího Božího lidu v sobě zahrnuje službu. Právo musí tuto službu, také sociální a politickou, zaručit a podporovat.

Nový právní řád

"... aby zvěstoval národům právo" (Iz 42,1). Smíme klást na nový právní řád církve tak vysoké nároky? Vzejde tolik účinku a inspirace z nového zákoníku? Přetvoří úplně svět a církev? Dá se od něho očekávat spása? Položíme-li takto otázky, jsou již zodpověděny: církevní právo nemůže mít takové nároky. Jedině ta stanoviska a hodnocení nového práva, která se nám často předkládají jako kritická analýza, dávají tušit taková očekávání a pojetí církevního práva. Ale kodeks nebyl nikdy torou a nikdy si nečinil nárok na nahrazení desatera přikázání. Církevní právo se zabývá jen praktickým životem církve a každého křesťana. Proto obsahuje normy pro celé společenství a pro jednotlivce. Něco z něho se odvozuje z prvních zkušeností Ježíšových učedníků ve víře, mnoho připojila historie a lidská zkušenost.

Církevní právo nemůže a nechce nikdy existovat bez teologie jakožto svého předvětí. Chybí-li teologické porozumění pro to, co církev ve své univerzální dimenzi znamená, a chybí-li názor, že právo je instrumentem k ochraně a prosazování práv a povinností jednotlivců a společenství, pak zůstává uzavřen přístup ke smyslu takového právního řádu v církvi.

Bez teologického pochopení takového řádu zbývá nakonec jen neživá kostra suchých a vybledlých pravidel a předpisů. V mnohých církevních kruzích byl považován kodeks z roku 1917 (bez něhož církev žila devatenáct století!) za definitivní právní řád církve. A tak se stal kodeks pro mnohé kompendiem pro církevní život vůbec: stal se nejen normou práva, ale i morálky a pastorační praxe, dokonce vodítkem všeho chování a jednání v denním životě věřících.

Říkalo se: co není v kodexu, není na světě - analogicky podle staré římské zásady, která má platnost v procesním právu: "quod non est in actis, non est in mundo". Vůči těmto postojům však vyvstala při 2. vatikánském koncilu oprávněná reakce. Vzpomeňme si na mnohá varování koncilních otců před nebezpečím přehnaně právníckého způsobu myšlení v církvi.

Je proto podstatné, že nový kodex je považován za dokument práva, které, jak papež Pavel VI. vždy znovu zdůrazňoval, by nemělo sloužit k potlačování svobody nebo k odporování Duchu, nýbrž ke stimulaci, podporování a zajišťování pravé svobody. Kodex zastupuje právo, které musí být chápáno jako prostředek k uskutečňování svobody, která umožňuje údům církve žít podle různých křesťanských povolání v míru a souladu. Zastupuje právo, které nebrání pastorační činnosti církve, nýbrž ji podporuje a rozvíjí. Ale zůstává právem církve Ježíše Krista - Božího lidu - která rozděluje nejen stejné lidské, nýbrž i stejné duchovní hodnoty.

Úloha nového práva může být shrnuta v definici Pavla VI.: "Právo není pro péči o duše překážka, nýbrž pomoc. Nezabíjí, nýbrž oživuje. Jeho hlavním úkolem není zakazovat a brzdit, ale podněcovat a podporovat. Má ochraňovat a zajišťovat právy prostor svobody."

Nový kodex

Jan Pavel II. ve své promulgační bule jasně prohlásil, že kodex vzešel z ducha kolegiality a že byl až do ukončení prací na jeho reformě podstatně tímto duchem nesen. Tím chtěl také poukázat na to, že podstatná část ustanovení nového zákoníku je ovlivněna právě tímto principem kolegiality. Jemu jako papeži a tím i zákonodárci připadá ovšem odpovědnost za to, že použije svěřené autority a uloží tento nový zákon církvi. Dále uvádí, že kodex nijak nenahrazuje víru, milost nebo charismata v životě církve. Naopak, má být nástrojem k tomu, aby ustavující prvky společenství věřících přispívaly k životu a rozvoji církve. Kodex je podle papeže praktický převod 2. vatikánského koncilu, především dogmatické konstituce Lumen gentium a pastorační konstituce Gaudium et spes, do oblasti církevního práva. Nový kodex musí opět nalézt jemnou rovnováhu, kterou koncil zachoval mezi úctou k tradici a výzvou dnešního světa: věrnost v novém a nové ve věrnosti. Rádost, mír, spravedlnost a poslušnost musí být ovocem a zárukou nového kodexu.

Nový kodex obsahuje 1752 kánonů. Byl tedy zmenšen o 662 kánonů oproti kodexu z r. 1917. Méně ustanovení znamená větší prostor pro tvoření a svobodu. Nesmíme se však nechat oklamat tímto kvantitativním zmenšením, které zbavilo mnohé nedůležitých oblastí zákonného znormování. Nový kodex je koncentrovanější a často zásadnější než jeho předchůdce.

Nový kodex obsahuje sedm knih, zatímco CIC z r. 1917 měl pět knih a byl koncipován podle římského právního principu, který počítá s rozdělením na 3 části: osoby, věci a jednání. Základní výstavba kodexu je nyní teologická. Jeho členění odpovídá trojímu úřadu Ježíše Krista, na němž se církev podílí: na úřadu posvěcování, učení a vedení.

Nový kodex už nezavazuje všechny křesťany, nýbrž jen ty, kteří jsou katolíky a patří k latinskému ritu. (Pro církve východního ritu se zpracovává zvláštní kodex). Postavení laiků doznalo podstatné změny; chybí tu také formulace, které trvají na nižším postavení ženy, jak tomu bylo ještě v CIC 1917. Jsou výslovně uvedena společná práva a povinnosti věřících. - Následující přehled chce ve zkratce přiblížit obsah sedmi knih nového kodexu.

1. kniha obsahuje obecné normy. Tyto principy se zakládají na staleté právní tradici, která se v podstatě nezměnila. Dávají odpověď na otázky: Kdo má v církvi autoritu a jak ji vykonává? Co znamená v církvi "administrativní akt"? Co je dispens? atd. V této části se vyskytuje mnoho právníckých pojmů, k jejichž pochopení a výkladu se předpokládají znalosti z církevního práva.

2. kniha je lehce pochopitelná i laikovi. Je tu patrný vliv a význam 2. vatikánského koncilu. Kniha pojednává o Božím lidu, tedy o církvi jako společenství věřících. Zde jsou stanovena práva a povinnosti všech věřících, např.: spoluodpo-

vědnost za spojení univerzální církve a partikulárních církví, za osobní posvěcení, za růst a posvěcení církve; právo a povinnost předávat poselství spásy; poměr laiků a osob vysvěcených: křesťanská poslušnost, právo projevovat přání, podněty a názory; nárok na pastorační služby: hlásání Božího slova a udílení svátostí; právo na bohoslužby; svoboda spolčovací a shromažďovací; právo na vlastní iniciativu v apoštolské činnosti; právo na křesťanskou výchovu; svoboda teologického bádání a projevování názorů; svoboda volby životního stavu; právo na ochranu dobré pověsti, právo na soudní ochranu; povinnost přispívat finančně na církevní úkoly atd.

V druhé části je popsána hierarchická konstituce církve: církev není demokracií, nýbrž se chápe jako *Communio* (společenství) strukturované autoritou, mající původ v Ježíši Kristu.

3. kniha zahrnuje hlasatelské poslání církve. Pojednává o kázání a katechezi, o katolické výchově a misionářské činnosti: také zde je zdůrazněna spoluodpovědnost a účast všech věřících.

4. kniha náleží církevní službě posvěcení, svátostem. Zde se pojednává o jednotlivých znameních spásy, která byla svěřena církvi Ježíšem Kristem.

5. kniha upravuje časné statky církve. Je to nejkratší kniha a klade důraz na to, že jak ve správě tak i v užívání časných statků se musí brát v úvahu i hlediska chudoby a spravedlnosti. Vše je podřízeno úkolu církve zasazovat se o duchovní blaho lidí.

6. kniha mluví o sankcích v církvi. Jako putující lid se církev chápe také jako společenství lidí, kteří nejsou dokonalí. Tato kniha obsahuje normy trestního práva; ty odrážejí celou problematiku této látky, která se vyskytuje i v civilní oblasti. Více než ve starém právu se zde klade váha na nutnost konverze (obrácení). Sankce jsou vždy pojímány jako výzva k obrácení. Tučné titulky v novinách vyvolalo snížení automatických trestů (tj. exkomunikací) ze 42 na 7.

7. kniha obsahuje procesní právo církve. Soudní řízení (např. o prohlášení manželství za neplatné) má v budoucnu probíhat rychleji. Laikové se tu mohou uplatnit na všech stupních (např. jako soudci, obhájci manželského svazku atd.). Právo na výslech a obhajobu je zajištěno lépe. Škoda, že nebylo přijato správní soudnictví, plánované v návrhu kodexové komise.

Co je nové v novém kodexu

Čtenáře nového církevního zákoníku hned při prvním čtení napadne, že se setkává s mnoha známými věcmi. Nemělo by ho to překvapit. Práce na tomto novém zákoně měla právě úkol zabudovat učení 2. vatikánského koncilu.

Tak např. v oblasti ekumény je jasné, že nový kodex přejal podstatné dokumenty koncilu a pokoncilní doby: budiž zmíněna úprava smíšeného manželství z roku 1970, odpovědnost a zvláštní úkol biskupů podporovat ekumenické hnutí, účast nekatolických pozorovatelů na diecézních synodech, možnost přijímat svátosti v nekatolickém společenství za určitých podmínek atd. Z toho jasně plyne, že uvedené zákonná ustanovení nejsou žádnou překážkou pro další kroky k jednotě. Právě tak také biskupské synody, biskupské konference, kněžské a pastorační rady, farní rady a možnost spolupůsobení laiků na liturgii nejsou ničím novým, a přece jejich vtělení do církevního zákonodárství je nové.

Nejcharakterističtější a nejdůležitější v novém kodexu je asi druh a způsob, jakým chápe sám sebe a jak představuje církev. Zde je vliv koncilu zřejmý: systematická, která obráží novou ekleziologii, k níž náleží mnoho svobodného prostoru v partikulárním právu, které otevírá partikulárním církvím a společenstvím (uvnitř církve) velké pole sebeurčení. Otázka zní: Vyčerpají církev tyto možnosti a převzou svou novou odpovědnost? Zda to nové pronikne do nového CIC, to bude při liturgické reformě podstatně záviset od toho, zda se bude moci při recepci prosadit duch, který stojí u pramene všech reformních snah. Vyhlášení zákona k tomu vybízí.

Kodex sice nemůže úplně obsáhnout podstatu a identitu církve, ale přesto je výrazem jejího sebepojetí, na němž lze stavět s vyloučením každé libovůle. Právě zde by mohly ostatní církve vidět výzvu, aby se zamyslely nad tím, do jaké míry jsou zřetelné jejich vlastní struktury. Nemohlo by to ulehčit mezicírkevní dialog?

Kodex vstoupil svou promulgací již do životního procesu církve, která zůstává stále ještě v pohybu započatém 2. vatikánským koncilem. Proto nezůstane nový církevní zákoník jen "pomníkem" roku 1983. Ecclesia semper reformanda (církvev se musí stále reformovat).

Neue Zürcher Zeitung 4.10.1983

K O B S A H U N O V Ě H O K O D E X U

Pokoncilní vývoj se dočkal právního zformulování. Život je však příliš složitý, a tak Kodex vyvolal i množství otázek. Uvedme dva příklady. Členství v zednářské lóži přestalo být postiženo trestem (dosud exkomunikace vyhrazená Svatému stolci), z čehož se v tisku usuzovalo, že zednářství přestalo být zakázáno; kard. Ratzinger, který stojí v čele Kongregace pro nauku víry, vysvětlil, že přísný zákaz členství trvá dále. Druhá otázka, u nás živá: Kánon 917 povoluje přijímat podruhé v rámci účasti na druhé mši svaté - kdykoliv nebo jen v případech vypočítaných v instrukci Kongregace svátostí r. 1973? Na dotaz otce kardinála Tomáška odpověděl 11.1.1984 prefekt této Kongregace kard. Casoria: 1. jmenovaná instrukce je odvolána novou úpravou vyššího řádu, která neomezuje povolání jen na určité případy, 2. "znovu téhož dne" znamená "dvakrát" (ne víckrát), při druhé mši svaté. K tomu připomenme dobrou církevní tradici, že se novoty nejprve zkoušejí v omezeném rámci a podle toho, jak se osvědčí, dostanou definitivní úpravu; zde byla oprávněná obava ze znehodnocení eucharistie hromaděním přijímání bez náležité dispozice. Některé pokoncilní způsoby se neosvědčily a proto nebyly přijaty nebo jen v přiměřené úpravě. Závažnější problémy vyvstávají odborníkům, ale ti vědí, že zpřesnění a souhra norem bude úkolem komise pro výklad Kodexu, jak to bylo i u minulého Kodexu.

Koho zavazuje Kodex? Jsou míněny zákony pouze církevní, tedy ne božské, byť vyjádřené právní mluvou - ty mají svou vlastní autoritu. Starý Kodex chtěl zavazovat všechny pokřtěné, protože vycházel z tehdejšího pojetí církve jediné pravé, od níž se neprávem někteří odloučili, ale křtem patří ke Kristu a tedy k jeho církvi. Nový Kodex vychází z vyspělejší koncilové ekleziologie a zavazuje pouze "v katolické církvi pokřtěné nebo do ní přijaté", zpravidla od 7. roku života a pokud "mají dostatečné užívání rozumu".

Laici v církvi mají teď mnohem větší možnosti než bylo obvyklé před koncilem, kdy byli příjemci pastorační činnosti nebo nanejvýš spolupracovníky duchovenského stavu. Nyní se jim ne dovoluje, ale přímo ukládá aktivní zájem o poslání církve. Tak např. úkol rodičů je náboženská výchova dětí a příprava na svátosti (spolu s knězem); příprava snoubenců a péče o mladá manželství je záležitostí církevní obce; laici (i ženatí, i ženy) mohou přednášet teologii a už to na řadě fakult činí. Ženy jsou zrovnoprávněny - s výjimkou svěcení a s tím spojené liturgické aktivity - takže mohou být pověřeny i mnoha pastoračními úkoly ve farnosti a v diecézní kurii až i funkcí církevní soudkyně. V oblasti laiků mohlo přejít do zákonné normy mnohé právě po protřibení v praxi.

V oboru svátostí je pozoruhodné, že kněz, který dostal řádně pravomoc rozhřešovat od hříchů, má ji všude na světě, pokud mu ji pro svou diecézi některý biskup neodejme (kán. 967, § 1).

Manželské právo bylo rovněž významně novelizováno (viz Teologické texty č. 7, str. 23-25). Zvláštní pozornost vzbudil kánon 1095 v souvislosti s procesy o neplatnost manželství. Psychická neschopnost je tam zpřesněna a rozvedena na zákla-

dě novodobých poznatků psychologických věd, které se mezitím začaly uplatňovat v judikatuře. Je to oblast velmi citlivá a leckdy je rozhodnutí nesnadné, proto neodborník nesmí dělat rychlé závěry. Pro základní informaci jen několik poznámek, s použitím knihy Norbert Ruf, Das Recht der Katholischen Kirche, Herder 1983.

Neschopni uzavřít manželství jsou ti, kdo v té chvíli postrádají schopnost rozumně uvažovat, buď pro duševní nemoc, nebo pro přechodné vyřazení rozumného uvažování. U duševních nemocí je rozhodující, zdali snoubenec měl v dané chvíli období normálního myšlení. Obdobně se posuzuje těžký alkoholik nebo toxikoman. Přechodně neschopní uzavřít manželství jsou lidé ovlivnění šokem, jedem, drogou, alkoholem, hypnózou, epileptickým nebo hysterickým záchvatem atd.

Dále je neschopen uzavřít manželství člověk trpící vážným nedostatkem úsudku ohledně podstatných manželských práv a povinností. Ovšem ne každý psychopat nebo neurotik je neschopný uzavřít manželství; je třeba uvážit celou situaci a stupeň poruchy. - Sňatky uzavřené neuváženě a sňatky nezralých jedinců nespádají automaticky do této kategorie; zpravidla jsou pravoplatné.

Jiný důvod neschopnosti uzavřít manželství může být to, že partner není schopen manželského životního společenství (např. homosexualita, ovšem v určitém stupni) nebo manželského styku vlivem psychické nemoci, která je v protikladu k plození a výchově dětí (např. sklon k incestu), popř. psychicky podmíněná neschopnost k nerozlučnosti nebo věrnosti.

V soudním řízení je třeba příslušné skutečnosti řádně dokázat, což platí i o dalších běžných vadách souhlasu (omyl, přinucení, podvod, výhrady, podmínka) a manželských překážkách.

Partikulární církve dostaly více svobody pro tvořivou adaptaci obecného práva na zvláštní poměry u nich, ale současně více povinností: biskupské konference (pokud ovšem existují) mají v několika desítkách případů povinnost konkretizovat Kodex vlastním zákonodárstvím.

Pokud jde o řízení církve, Pavel VI. vyjádřil novou koncilovou orientaci v proslovu k italským biskupům: "Uznejme pokorně potřebu revidovat svůj způsob, jakým uplatňujeme autoritu. Řečeno zjednodušeně: jsou dva takové způsoby, jeden vyvíjí tlak a omezuje, obvykle ze strachu, svobodu aktivity, druhý pomáhá lidem projevat se dobře, svobodně a odpovědně ..." (11.4.1970). Papežova slova jsou plamennou výzvou k uplatnění ducha konsilu. Řeč právních norem musí být střídavá. Přesto Kodex stačil vyjádřit velmi mnoho z toho, co vyvěřelo na koncilu jako touha církve po ideálním společenství v Kristu. Církev však zůstává i společností a jako taková potřebuje řád. Kodex není dokonalý také proto, že musí respektovat nejrozličnější proudy v obrovském tělese žijícím ve všech světadílech, jehož pokojnému společnému růstu musí sloužit. Proto není namístě požadovat hned a radikálně, co musí dozrávat - a ukázat svou pravou hodnotu.

"Protiklad církve lásky není církev práva, ale církev bezprávi" (W. Kasper).